

QUO VADIS, EURÓPA?

A NÉPESSÉGSZÁM ALAKULÁSA A XX. SZÁZAD- BAN ÉS A XXI. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN¹

Kovács László

PhD, MTA TK Népesedéstudományi Kutatócsoport
laszlo.kovacs@bkae.hu

Földünk hatmilliárd főt meghaladó népessége több mint kétszerese az 1950-es és négyszerese az 1900-as népességszámnak. Hasonló mértékű növekedésre az elkövetkező évtizedekben nem számíthatunk; előrejelzések szerint 2050-re kilenc-tízmilliárd fő él majd bolygónkon, mely előreláthatólag egyben a népesség számának a maximumát is jelenti. Az évszázad második felében – a népesség-előreszámítások becslései szerint – enyhe csökkenés várható.

A népességszám növekedése több tényező együtthatásának tekinthető: lényegesen megváltoztak az életkörülmények, a higiéniés viszonyok és az egészségügyi ellátás, ennek következtében pedig csökkent a halandóság általában, és specifikusan a csecsemőhalandóság. A születéskor és az egyes életkorokban várható élettartam egyaránt megnövekedett. A hosszabb életnek tulajdoníthatóan – a világ minden részében tendenciáját tekintve csökkenő termékenység ellenére – a népes, szülőképes korban lévő kohorszoknak köszönhetően növekszik a világ népessége.

Az európai országokban megfigyelhető demográfiai folyamatok az elmúlt évszázadban és – minden bizonnyal – az elkövetke-

zendő évtizedekben is, a világ többi részén tapasztalható népesedési történésektől eltérően alakulnak. Európa nyugati felén a népesedési folyamatok tekintetében konvergencia tapasztalható, a rendszerváltó országokban azonban nem ilyen egyértelmű a helyzet: „Keleten... a végkifejlet nem jósolható meg, és a keletkezett zavarok iszapossá tették a demográfiai vizeket is” (Coleman, 1998. p. 197).

Jelen írás az európai országok népesség-számának alakulását vizsgálja² és az ebből fakadó társadalmi-gazdasági okok és a várható következmények megfogalmazására tesz kísérletet.

Vizsgálatunk az Európai Unióhoz korábban tartozó tizenöt, valamint a 2004 májusában csatlakozó tíz állam, és a várhatóan 2007-ben csatlakozó két ország népességére vonatkozik.³

² Az 1950 és 2050 közötti népességszámra vonatkozó adatok a U.S. Bureau of the Census Nemzetközi adatbázisából származnak. Az ábrák az említett adatforrás felhasználásával a szerző saját számításai alapján készültek.

³ A tizenöt EU-tagország: Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Luxemburg, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svédország. A 2004-ben csatlakozó országok: Ciprus, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia, Szlovénia. Bulgária és Románia várhatóan 2007-ben csatlakozik majd.

¹ Az írás az OTKA T-42908 kutatás keretében a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző ezúton is köszönetet mond Cseh-Szombathy Lászlónak az íráshoz fűzött megjegyzéseit.

*A népességszám alakulása
a XX. században*

A magas halandóságról és termékenységről való áttérés az alacsonyra, azaz a demográfiai átmenet tekintetében a folyamatok konvergenciája figyelhető meg a világ különböző régióiban (Wilson, 2001). A demográfiai átmenet nagy kiterjedésű terület és népesség vonatkozásában először a világon Európában következett be a társadalmi, gazdasági, technológiai fejlődés következményeként. Több évtizedes eltolódással hasonló folyamatok mennek végbe társadalmilag, kulturálisan teljesen eltérő, Európán kívüli országokban is (Das Gupta, 1998).

1700 és 1900 között a népesség lélekszámát tekintve Európa – ha a bevándorlás nyomán keletkezett népességtöbbletet is figyelembe vesszük – a világ leggyorsabban növekvő régiója volt (Ness – Ciment, 1999). A XVIII. század végén számos európai országban csökkent a halandóság, a termékenység a XIX. század utolsó évtizedében a legtöbb európai országban csökkent. Bizonyos társadalmi csoportokban a fertilitás csökkent már a XVII. században elkezdődött; a halandóság csökkenése már 1790-től igaz Franciaországra (Rallu – Blum, 1993).

A XX. század elején néhány országban – skandináv országok, Németország, Nagy-Britannia, Hollandia – alacsony halandósághoz viszonylag magas fertilitás társult, ami magas népességnövekedési ütemet eredményezett. A leggyorsabban azonban néhány kelet-európai országban – Lengyelország, Románia, Bulgária – nőtt a népesség. A közép-európai országokban viszonylag magas mortalitáshoz alacsony fertilitás társult, aminek alacsony népességszámnövekedés volt az eredménye. A legkisebb mértékű növekedés a múlt század elején a viszonylag magas halandóságnak, az alacsony termékenységnek és az előregedő népességnek köszönhetően Franciaországban volt (Rallu – Blum, 1993).

Az I. világháború minden európai országban a halandóság megnövekedése mellett a születések számában is radikális csökkenést hozott, amit azonban a háborút követő időszak átmeneti születésszám-növekedése ellensúlyozott.

A két világháború közötti időszakban szinte minden országban a reprodukcióhoz szükséges szint alá csökkent a termékenység Európában. A II. világháború szintén a fertilitás csökkenését eredményezte, majd némi növekedés után az 1940-es évek végén és a következő évtized kezdetén csökkenés következett. Az 1950-es évektől kezdve az 1960-as évek közepéig jelentősen növekedett a születési ráta (az ún. *baby-boom* generáció), majd az évtized közepén radikális csökkenés volt megfigyelhető a nyugat-európai országokban. Ez után, az 1970-es években folytatódott a gyorsuló ütemű termékenységcsökkenés; a teljes termékenységi arányszám több országban a reprodukcióhoz szükséges szint alá esett. A termékenység csökkenése szinte minden nyugat-európai országban – átmeneti növekedési időszakok mellett – folytatódott az 1980-as években is egészen napjainkig, egyértelmű kivételt Írország, valamint néhány olyan ország (Svédország, Franciaország) jelent, ahol hatásos családpolitikai intézkedések és a nők számára biztosított – a gyerekvállalást segítő – kedvező munkaerőpiaci környezet hatására sikerült a csökkenő termékenységet megfordítani.

A szovjet befolyási övezetben lévő kelet-közép-európai országokban a II. világháborút követő években tapasztalható növekedés után a termékenység három országban is (Bulgária, Magyarország, Románia) az 1960-as évek közepére a reprodukciós szint közelébe csökkent (Festy, 1991).

Az erőszakos kormányzati beavatkozások hatását legjobban Románia példája mutatja: az 1966-ban bevezetett drasztikus abortusztilalom hatására, ami a modern fogamzásgátló eszközök hozzáférhetetlenségé-

gével is párosult, az 1,9-es teljes termékenységi arányszám egy év leforgása alatt 1967-re 3,7-re növekedett. Fordított irányú hatást figyelhetünk meg Lengyelországban, ahol a népesedési kérdést nem kísérte semmiféle politikai intervenció, a termékenység lassú, folyamatos csökkenése volt megfigyelhető: a teljes termékenységi arányszám 3,7-ről az 1980-as évek végére 2-re csökkent.

Az 1990-es években a posztkommunista országokban a demográfiai folyamatok alakulásában több-kevesebb diszkontinuitás tapasztalható, amit a rendszerváltás sokkja okozhatott; ugyanazok a népesedési folyamatok mentek végbe, mint a nyugat-európai országokban, csak – a rendszerváltó országok többségében – lényegesen rövidebb idő alatt (Kovács, 2003). A csökkenő termékenységet a növekvő élettartam nem kompenzálja, és ezen országok migrációs nyereséggel sem számolhatnak, inkább kivándorlás csökkenti a népességszámukat; így Kelet-Európa a világ egyetlen olyan – számottevő népességgel rendelkező – térsége, ahol az elmúlt évszázad utolsó évtizedében csökkent a népesség lélekszáma (Ness – Ciment, 1999).

Európa egészét tekintve a csökkenő termékenység⁴ a népességszám alakulása tekintetében még nem érezheti hatását. A népesség száma a legtöbb európai országban nem csökkent az elmúlt évtizedekben, egyrészt a növekvő élettartamnak köszönhetően, másrészt a bevándorlási többlet miatt. A korábbi tizenöt országot számláló Európai Unió tagállamai közül 2000-ben Németországban, Görögországban, Olaszországban és Svédországban csökkent a népesség száma 1999-hez viszonyítva; a csökkenés egyik országban sem érte el az egy százalékot. A népességszám-csökkenés elmaradásának okát a nyugat-európai országokban és a viszonylag alacsony csökkenést a rendszer-váltó országokban a népes, szülőképes

⁴ Az európai országok termékenységének alakulása a szerző egy későbbi írásának tárgya lesz.

korban lévő születési évjáratokban is kereshetjük.

A népességszám várható alakulása 2050-ig

A vizsgált 27 ország közel felében a halálozások száma meghaladta a születéseket az ezredfordulón;⁵ a természetes folyamatok következtében ezen országokban várható népességszám-csökkenést a külső vándorlás pozitív egyenlege azonban néhány országban kiegyenlítette. További négy országban a születések száma gyakorlatilag megegyezett a halálozások számával;⁶ a természetes demográfiai folyamatok tehát egyensúlyban voltak. (Council of Europe, 2002)

A népesség számának alakulása tekintetében a 2000-től 2050-ig terjedő időszakban a kibővült Európai Unió országaiban csökkenés várható. Előrebecslések szerint ezen országok lakosság száma 2050-ben 6,4 százalékkal, azaz több mint harmincmillió fővel csökken a 2000-es év lélekszámahoz viszonyítva. A csökkenés nem egyformán érinti a tagállamokat: van olyan ország, ahol a népesség számának növekedése várható, az országok döntő többségében azonban csökkenés valószínűsíthető. A népességszám alakulása tekintetében a régi és az új tagországok közé demográfiai választóvonalat lehet húzni: a régi EU-tagállamokban átlagosan 3,6 százalékkal csökken a népesség száma, a 2004-ben, illetve 2007-ben csatlakozó országokban azonban 16,5 százalékos csökkenés várható 2050-ig. A tizenöt korábbi EU-tagország 380 millió lakossága közel 13,5 millióval lesz kevesebb; a 2004-ben és 2007-ben csatlakozó összesen tizen-

⁵ A születések száma nem érte el a halálozások számát Bulgáriában, Csehországban, Észtországban, Németországban, Görögországban, Magyarországon, Olaszországban, Litvániában, Lettországon, Romániában, Szlovéniában és Svédországban.

⁶ Gyakorlatilag azonos számú születést és halálozást regisztráltak az ezredfordulón Ausztriában, Lengyelországban, Szlovákiában és Spanyolországban.

két ország jelenleg 105 milliós népessége 17 millióval lesz kevesebb ötven év múlva.

A kis népességszámú, egymillió fő alatti országok mindegyikében (Ciprus, Luxemburg, Málta) növekedés várható. A közepes vagy nagy népességszámú nyugat-európai országok közül Dániában, Franciaországban, Írországon, Hollandiában, Svédországban és Nagy-Britanniában várható a népesség növekedése. A legnagyobb arányú, negyvenkét százalékos népességnövekedés – a kis országokat leszámítva – Írországon várható, ahol 2050-ben várhatóan több mint 1,6 millióval többen élnek majd, mint 2000-ben, ami egyrészt a viszonylag magas termékenységből, másrészt a népesség fiatal komegoszlásából adódik. Szárosságát tekintve a legnagyobb népességnövekedés Nagy-Britanniában várható, ahol közel 4,5 millióval élnek majd többen 2050-ben, mint az ezredfordulón, részben a viszonylag magas, 1,7-es teljes termékenységi aránynak, részben a bevándorlók magas számának köszönhetően. Franciaországban, Dániában, Hollandiában és Svédországban a népesség növekedése az életkiltások kedvező alakulása és a pozitív külső vándorlási egyenleg várható fennmaradása mellett a relatív magas születésszámmal magyarázható, ami a „gyermekbarát” társadalmi környezet következménye.

A régi EU-tagállamok többségében a népesség csökkenése valószínűsíthető. A jelenleg legalacsonyabb termékenységtű országokban várható a legnagyobb mértékű népességcsökkenés: Olaszországban 12,7%-kal, Spanyolországban 11,2%-kal, Németországban 10,4%-kal kevesebb ember él majd 2050-ben, mint 2000-ben. Olaszország jelenleg közel 58 milliós népessége 2050-re több mint 7,3 millió emberrel kevesebb lesz; Németország több mint 82 milliós népessége ötven év alatt 8,5 millióval fogyatkozik.

A csatlakozó rendszerváltó országok mindegyikében a XXI. század első felében népességszám-csökkenés várható az igen alacsony

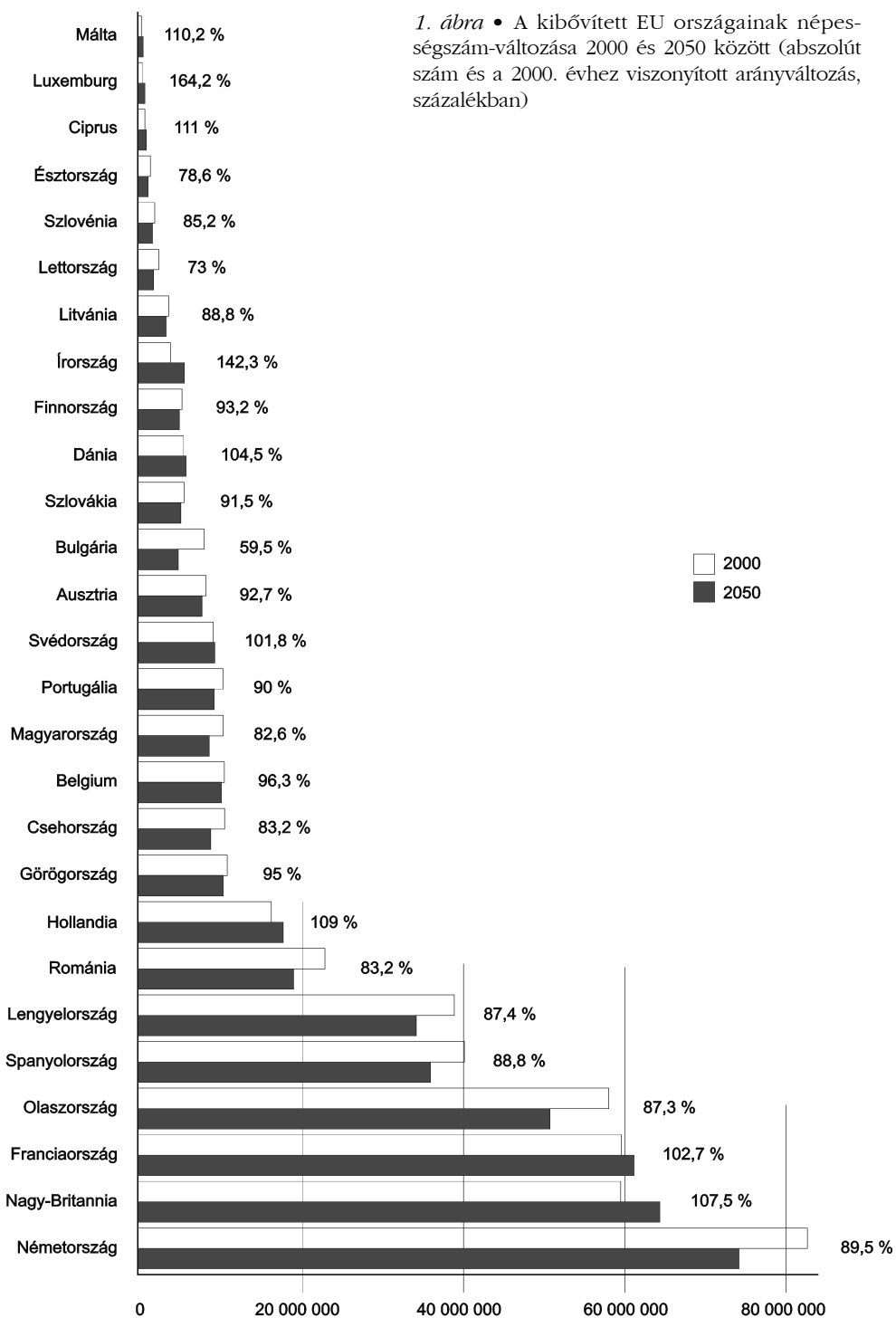
teljes termékenység és a vándorlási egyenleg kedvezőtlen alakulása miatt; a várható életkiltások az elkövetkező évtizedekben is elmaradnak a nyugat-európai átlagos értékektől, ami szintén a népességcsökkenés irányába hat.

A legnagyobb arányú, több mint negyven százalékos (!) csökkenés Bulgáriában várható: a jelenleg közel nyolcmillió ország népessége ötven év múlva alig haladja majd meg a 4,5 milliót. Lettország népessége több mint 27 százalékkal, Észtországgé több mint 21 %-kal csökken. Arányait tekintve a legkisebb, 8,5 %-os csökkenés Szlovákiában várható. Magyarország népességcsökkenése, akárcsak Csehországgé vagy Romániáé, a középmezőnyben helyezkedik el: 2050-ben hozzávetőleg 17 %-kal fog kevesebb ember élni ezekben az országokban, mint 2000-ben. Magyarországon és Csehországban – a közel azonos csökkenési ütem és a közel azonos népességszám miatt – 8,4-8,4 millió ember él majd 50 év múlva; Románia 22 milliós lakossága 18,6 millióra apad.

A XX. század elején Európa a világ népességének 25 százalékát tette ki. 2000-re ez az arány 12 százalékra csökkent, és 2050-re az ENSZ előszámításának közepes változata szerint a világ népességének mindössze 7 %-a él majd Európában (Demény, 2003).

A népességszám-csökkenés okai

A népességszám alakulását a természetes folyamatokon kívül a vándorlás egyenlege határozza meg. Európa minden országában a termékenység az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alatt van, számottevő változás nem várható. Hasonlóképpen nem várható jelentős halandóságcsökkenés, következképpen olyan mértékű élettartam-növekedés sem, amely a születések alacsony számát képes lenne kiegyenlíteni. A nemzetközi migráció csupán részlegesen képes ellensúlyozni a természetes folyamatok révén előálló népességszám-csökkenést.

A lélekszámcsökkenés egyik oka tehát a termékenység csökkenése. A kevesebb gyermek vállalását rendkívül sok tényező motiválhatja. A nők fizetőmunka-vállalásának általánossá válása, az iskolai végzettség növekedése, a fokozott urbanizáció mellett mélyebb társadalomlélektani okokkal, valamint – különösen a kelet-közép-európai rendszerváltó országok esetében – materiális deprivációval is magyarázható a termékenység csökkenése.

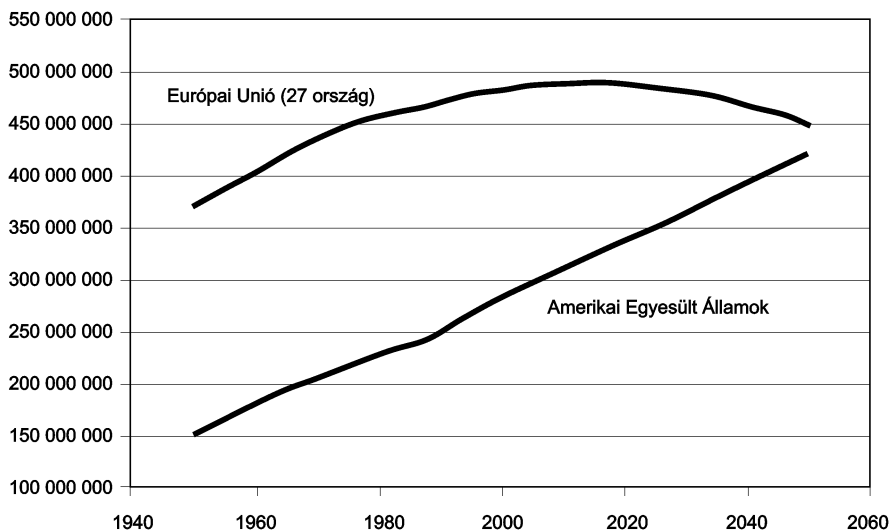
A csökkenés másik oka az, hogy a halandóság javulása nem tudja ellensúlyozni a termékenység csökkenését. A születéskor várható átlagos élettartam csak néhány ország (például Svédország, Dánia) esetében haladta meg az ötven évet 1900-ban; a múlt század elején Magyarországon született fiú csecsemő 36,6 életévre számíthatott, egy lány pedig 38,2 évre. Az elmúlt száz évben ezen mutatók lényegesen javultak: minden nyugat-európai országban a férfiak születéskor várható átlagos élettartama hetven év fölé emelkedett, a nőké pedig nyolcvan fölé. A rendszerváltó országok ettől még lényegesen elmaradnak, de esetükben is a hetven, illetve a nyolcvan évet alulról közelítő értékeket figyelhetünk meg. 1950-től számítva ötven százalékkal nőtt a születéskor várható élettartam (Bongaarts, 1998). Ezer csecsemőből a század elején száznál több egyéves kora elérése előtt meghalt, napjainkban pedig kevesebb, mint tíz. Az elmúlt évszázadban tehát radikális javulás volt a halandóság alakulásában általában, és speciálisan a csecsemőhalandóságban. Hasonló mértékű élettartam-növekedésre nem számíthatunk, a csecsemőhalandóság csökkenése is közel van a minimálisan elérhető szinthez. Számottevő tartalékok tehát a halandóság javulásában sincsenek.

A csökkenő születésszám és az élettartam növekedése következtében a népesség korstruktúrája is megváltozik, a népesség átlagos életkora is növekszik. A népesség előrege-

dése miatt is további csökkenés várható a születések számában, hiszen csökkenő létszámú kohorszok kerülnek termékeny korba.

A jelenlegi alacsony születésszámot – a korai felnőttkorban való kedvezőbb lakáshoz és munkához jutás okán – a későbbiekben, egyes szerzők (Kohler et al., 2002) a termékenység növekedésének generátoraként tartják számon; nem számolnak azonban a tudatos gyermektelenség, valamint az alacsony gyermekszám-preferencia kulturális csatornákon átörökített „divatjának” terjedésével.

A népességszám alakulását befolyásoló harmadik tényező a nemzetközi vándorlás egyenlege. A Nyugat-Európára nehezedő migrációs nyomás várhatóan megmarad, sőt tovább növekszik; egyes szerzők szerint gyorsulás is elképzelhető (Salt, 1996). A kontinensen belüli vándorláson kívül, más kontinensekről évente hivatalosan 250-300 ezer ember vándorol be az EU-országokba (Kaa, 1993). Ennél lényegesen több, hozzávetőleg egymillió legális, és félmillió illegális bevándorlóval számol Paul Demény (2003), ami megegyezik az Amerikai Egyesült Államokba évente érkező bevándorlók számával. A bevándorlók érkezése mellett ugyanakkor számolnunk kell Európából a vonzóbb lehetőségeket kínáló országokba történő kivándorlással is, ahova elsősorban a termékeny korban lévő, fiatal, jól képzett szakemberek vándorolnak már napjainkban is, ezzel is gyengítve Európa versenyképességét. A jelenlegi EU-tagországok pozitív vándorlási egyenlege várhatóan hosszú távon megmarad, hozzájárulva a népességszám-csökkenés ütemének mérsékléséhez illetve – néhány nyugat-európai országban – a népesség lélekszámának növekedéséhez. A rendszerváltó országok vonzereje a bevándorlókat tekintve – a szerényebb gazdasági lehetőségek miatt – elmarad az Európa nyugati részén lévő fejlett országokhoz képest; ezen országok népességét a kivándorlás is

2. ábra • A kibővített Európai Unió (a tizenöt régi, a 2004-ben csatlakozó tíz és a várhatóan 2007-ben csatlakozó két ország) és az Amerikai Egyesült Államok népességszám-alakulása 1950-től 2050-ig

várhatóan jobban érinti, főként a csatlakozást követő szabadabb munkavállalási lehetőségek megnyílásával számolni kell a kontinensen kívülré történő vándorlás mellett a belső, nyugat-európai országok irányába mutató – akár tömeges – migrációval is.

Az európai országokba más kontinensekről folyó bevándorlás azonban számos kérdést vet fel: van-e olyan vonzereje a térségnek, hogy a gazdasági szükségleteknek megfelelő képzettséggel rendelkező bevándorlót vonzzon? Képes-e a lakosság elfogadni az újonnan érkezők eltérő viselkedési normáit, szokásrendszerét? Tudnak-e a bevándorlók tömegei alkalmazkodni az eltérő társadalmi, vallási környezet elvárásaihoz? E kérdésekre való válaszok keresése messze túlmutat ezen írás keretein; átfogó szociológiai elemzéseket igényel, amely a bevándorlás által várható gazdasági haszon mellett a társadalmi feszültségeket is figyelembe veszi.

A népességszám-csökkenés következményei

A népesség lélekszámának csökkenése valamely területen önmagában nem feltétlenül jelent problémát. A világ túlnépesedett területein

(elsősorban Kínában és Indiában) a népességszám csökkenése egyenesen kívánatos, ennek érdekében különböző – erőszakos vagy önkéntességen alapuló – antinatalista népesedéspolitikát alkalmaznak.

Európa lakosságszám-csökkenése – amennyiben eltekintünk a világ többi részének népesedési folyamataitól és azok következményeitől – önmagában szintén nem jelentene problémát. A világ növekvő népességszámából azonban egyre kisebb arányt képvisel majd Európa, ami a gazdasági, politikai súlyának csökkenésével is együtt járhat.

A csökkenő születésszám következtében a munkaerőpiacra lépő fiatalok száma és aránya csökken, az élettartam kitolódásával az idős, eltartott népesség száma és aránya viszont növekszik. A nyugdíjaskorú, eltartott népesség növekedésével az európai államok legtöbbszörében működő felosztó-kirovó nyugdíjrendszer, valamint az egészségügy növekvő költségeinek fedezése az egyre csökkenő létszámú aktív kohorszok és a jelenlegi nyugdíjba vonulási korhatárok fenntartásával lehetetlenné válik.

A csökkenő számú aktív népesség és az eltartási terhek növekedése miatt az európai országok gazdaságának versenyképessége kerül veszélybe, ami stagnáláshoz, akár recesszióhoz is vezethet. A gazdasági bizonytalanság az egyén biztonságérzetét csökkenti, a jövőbe vetett bizalmát ingatja meg, ami a gyermekvállalási hajlandóság további csökkenése irányába hat.

Kétséges, hogy képes lesz-e a huszonhét országot számláló, kibővült Európai Unió versenyképességének megtartására például az Amerikai Egyesült Államokkal szemben, ahol a XX. század elejétől kezdve töretlen népességszám-növekedés folytatódásának következményeként a 2000. évhez viszonyítva közel 50 százalékkal többen fognak majd élni.⁷

Jelenleg Európa a világ összemelésének hozzávetőleg 18 %-át adja, ez 2050-re 10 %-ra csökkenhet; ezzel szemben az Egyesült Államok jelenleg 23 %-os részesedése 50 év múlva 26 %-ra növekedhet. Az európai országok gazdasági teljesítménye várhatóan – a népességszámcsökkenés és a világ többi részének gazdasági felzárkózása következtében – egyre kisebb hányadát adja a világ összemelésének. Európa gazdasági súlyának csökkenése és a várható migrációs nyomás miatt növekvő biztonságpolitikai problémákat is előrevetít.

A gazdasági teljesítőképesség romlása és a növekvő egészségügyi és nyugellátásokból adódó terhek miatt a kultúra, művészet és tudomány közfinanszírozású intézményeinek fenntartása is veszélybe kerülhet.

Összegzés

A következő fél évszázadban várható népességszámcsökkenés – a migrációt is figyelembe vevő előszámítások alapján – nem nagy mértékű; a korfa aljáról hiányzó csökkenő

arányú fiatal népességet azonban sem gazdasági, sem társadalmi értelemben nem pótolhatja a korfa tetején lévő idős népesség aránynövekedése.

A népességfogyás lehetséges ellensúlyozó tényezői: gyermekvállalási hajlandóság növekedése, az élettartam meghosszabbodása, a külső vándorlási egyenleg pozitív irányú alakulása.

A termékenység jelentékeny növekedésére a közeljövőben nem lehet számítani, hiszen nincs olyan gazdaságilag racionális népesedéspolitikai intézkedés, amely rövid távon érzékelhető eredményekkel kecsegtetne. Az élettartam további markáns meghosszabbodása sem várható, a lassú élettartam-növekedés nem tudja majd ellensúlyozni a csökkenő születésszámból adódó népességszám-csökkenést.

A népesség korstruktúrájának változása egy sor olyan kérdést vet fel az elkövetkező évtizedekben, amelyre a választ csak átfogó, hosszú távra tervezett, összehangolt, az európai országok konszenzusán alapuló családpolitikát, valamint a migrációs politikát is magába foglaló koncepció kidolgozásával és megvalósításával lehet(ne) megtalálni.

Családpolitikai, népesedéspolitikai intézkedések hatása rövid távon elhanyagolható, és hosszú távon is korlátozott, ezért a pronatalista politika helyett társadalmi, gazdasági, kulturális, nevelési hatásokat egyaránt hozó társadalompolitikára lenne szükség, melynek demográfiai hatásai is valószínűsíthetőek.

Az egyetlen, rövid távon számottevő változást előidéző tényező a külső vándorlási egyenleg pozitív irányú alakítása. A kérdés a migráció tekintetében egyfelől az, hogy hogyan teremtsenek vonzó feltételeket az európai országok a fiatalok számára, hogy azok ne vándoroljanak el; másfelől, a bevándorlást illetően: kik akarnak bevándorolni, és kiket fogadjon be Európa? Van-e, lesz-e

⁷ Az Amerikai Egyesült Államok népessége az ezredfordulón több mint 282 millió fő volt, 2050-ben 48,8 százalékkal többen, 420 millióan lesznek majd.

elegendő potenciális migráns, akit az európai népesség képes integrálni? Az alacsony születésszám csak részben kompenzálható bevándorlással; mérlegelni kell az „őslakosok” ellenérzéseit és a bevándorlók adaptációs problémáit, illetve számolnunk kell azzal is, hogy más – az európai országoknál dinamikusabban fejlődő – régiók országai is a potenciális bevándorlók célterületei lehetnek.

Európában az alacsony termékenység és a viszonylag magas munkanélküliségi ráta, valamint a lassú gazdasági növekedés jellemző. A gazdasági tendenciák a világgazdaság alakulása befolyásán kívül a természetes népesedési folyamatok és a migráció alakulásának is függvényei. Az Amerikai Egyesült Államok gazdaságának növekedését is – részben legalábbis – a bevándorlók szellemi tőkéje táplálja; Ausztrália gazdaságának prosperálásához – akárcsak az Egyesült Államokban – a bevándorlók által okozott „pezsgés” is hozzájárul. Japán gazdasága is addig virágzott amíg a népesség növekedett; Kína igen gyors ütemű gazdasági fejlődése a magas népességszámnak is köszönhető, hiszen a hatalmas merítési bázis mind a kiemelkedő szellemi teljesítmények eléréséhez, mind a fizikai munkához kellő alapot nyújt.

Hová tart Európa? Hogyan alakul az elkövetkezendő évszázad(ok)ban a népesség száma? Képes lesz-e Európa politikai súlyát megőrizni, gazdasági prosperitását megtartani? Tartós gazdasági stagnálás mellett a gazdag európai kulturális, művészeti értékek megőrizhetőek-e?

Megannyi kérdés vetődik fel; a választ olyan átfogó, az egész kontinens összefogásával létrejövő stratégia kidolgozása jelentheti, amely csak részben tartozik a demográfia tudományának illetékességi körébe.

A népesedéstudományi kutatások eredményei azonban hozzájárulhatnak, megalapozottá tehetik a demográfiai trendeket közvetlenül vagy közvetve befolyásoló gazdasági, politikai döntések meghozatalát.

A fentiekben vázolt problémák kezelésében, a megoldási lehetőségek feltárásában a népesedéstudományi kutatásoknak kiemelt szerep jut. A klasszikus demográfiai elemzések mellett szükség van az érintett társtudományok eredményeinek és szemléletmódjának integrálására is. A demográfiához közvetlenül kapcsolódó szociológia és statisztikai közelítésmódja mellett a problémakör komplex vizsgálatához nélkülözhetetlen más, a népesedési folyamatokhoz nem szorosan kapcsolódó tudományterület involválása is. Az exhauszivitás igénye nélkül néhány: az egyéni döntéseket feltérképezni tudó pszichológia a házasságkötéssel és gyermekvállalással kapcsolatos elhatározások mozgatórugóinak feltárását segíthetné; a társas és kognitív folyamatok egyénre gyakorolt hatását vizsgáló szociálpszichológia a csoportnormák népesedési folyamatokat befolyásoló hatásának vizsgálatához járulhatna hozzá; a kulturális vagy szociális antropológia tudáskészlete a társadalom vagy a kisebb közösségekben élők párválasztással, házassodással, gyermekvállalással kapcsolatos normák kulturális csatornákon való átörökítési folyamatainak jobb megértését tenné lehetővé. A népesedési folyamatok hatásainak tanulmányozásában kiemelt szerepe van a népesség előregedéséből és az aktív népesség csökkenő arányából fakadó problémák miatt a gazdaságtudománynak, illetve a népesség korstruktúrájának változásából fakadó potenciális biztonságpolitikai kockázat miatt a hadtudománynak is. Nem feledkezhetünk meg az alternatív együttélési formák terjedése és a klasszikus házasságon kívüli párkapcsolatokból származó gyermekek növekvő aránya, valamint a várhatóan növekvő mértékű nemzetközi vándorlás miatt a jogtudomány szerepéről sem.

Kulcsszavak: *demográfia, Európa, termékenység, halandóság, vándorlás, népességszám, társadalom, gazdaság, népesség, élettartam*

IRODALOM

- Bongaarts, John (1998): Demographic Consequences of Declining Fertility. *Science*. 282, 5388, 419-421
- Coleman, David A. (1998): Konvergencia és divergencia az európai népesedési mintákban. *Demográfia*. XLI, 2-3, 165-205
- Council of Europe (2002): *Recent Demographic Developments in Europe 2001*. Council of Europe, Strasbourg.
- Das Gupta, Monica (1998): Fertility Decline in Punjab, India: Paralleles with Historical Europe. in: George, Martine – Das Gupta, Monica – Chen, Lincoln C.: *Reproductive Change in India and Brazil*. OUP, 65-96
- Demény Paul (2003): Population Policy Dilemmas in Europe at the Dawn of the Twenty-First Century. *Population and Development Review*. 29, 1, 1-28
- Festy, Patrick (1991): La Fécondité en Europe de l'Est Depuis 1950. *Population*. 46, 479.
- Kaa, Dirk J. van de (1993): European Migration at the End of History. in: Blum, Alain – Rallu, Jean-Louis (eds.): *European Population Vol. 2: Demographic dynamics*. Congress & Colloquia, Paris, 77-109
- Kohler, Hans-Peter – Billari, Francesco C. – Ortega, José Antonio (2002): The Emergence of Lowest Low Fertility in Europe During the 1990s. *Population and Development Review*. 28, 4, 641-680
- Kovács László (2003): Demográfiai helyzet és trendek Közép-Kelet-Európa néhány országában. *Társadalomkutatás*. 21, 2, 225-240
- Ness, Immanuel – Ciment, James (1999): *The Encyclopedia of Global Population and Demographics*. Fitzroy Dearborn Publishers, Chicago-London
- Rallu, Jean-Louis – Blum, Alain (1993): European Population. in: Blum, Alain – Rallu, Jean-Louis (eds.): *European Population. Vol. 2: Demographic dynamics*. Congress & Colloquia, Paris, 3-48
- Salt, John (1996): Migration Pressures on Western Europe. in: Coleman, David (ed.): *Europe's Population in the 1990s*. Oxford University Press. 92-126
- Wilson, Chris (2001): On the Scale of Global Demographic Convergence 1950–2000. *Population and Development Review*. 27, 1, 155-171

